

АТРИБУТИ РЕМІСНИЧИХ ЦЕХІВ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII СТ.

У статті проаналізовано символіку та функції клейнодів ремісничих корпорацій на території Північного Лівобережжя у другій половині XVII – XVIII ст.

Ключові слова: Північне Лівобережжя, ремесло, цех, атрибут.

Ремісничі корпорації являли собою своєрідне явище у соціально-економічному житті Північного Лівобережжя ранньомодерної доби. Їхня структура загалом відповідала внутрішній організації цехів, які функціонували у містах Західної Європи на підставі магдебурзького права. Цехи являли собою спільноти, що мали чітку ієрархічну структуру, відносно самостійний характер і поширювали вплив на всі сторони життя своїх членів. Користуючись правами і привілеями, закріпленими у цехових статутах, корпорації створювали необхідні умови для професійної діяльності своїх членів, забезпечували особисту свободу, права й збереження майна ремісників [1, 16].

Переважна більшість об'єднань ремісників мала свої цехові подвір'я. Сюди сходились на цехові збори, відзначали свята, тут відбувалась церемонія прийому нових майстрів і обряд поховання. Тут знаходилась цехова світлиця, в якій зберігалися основні клейноди корпорації: ікони, емблеми, прапор (хоругва, корогва), цехова печатка, статuti і привілеї на заснування цеху, скринька з документами й грошима та нагайка, що використовувалась при посвяченні у майстри.

До цехових атрибутів належали спеціально написані на замовлення ремісничих корпорацій ікони. Так, у Вознесенській церкві м. Коропа зберігалась унікальна композиція «Явлення ікони Богоматері рибалкам», пов'язана з місцевим рибальським цехом. На ній були зображені рибалки у звичайному селянському одязі. Найстарший з них тримав риболовецьку сітку, другий – навколішки молився, третій стояв позад нього, а четвертий у човні тримав весло і хрестився. Погляди усіх були спрямовані на зображену у лівому куті ікону Божої Матері [2, 4].

Всі ремісничі корпорації регіону мали прапори, на яких зазвичай зображувались знаряддя праці, лики святих, зокрема покровителів об'єднання та міста, розміщували відповідні написи. О. Ковалевський вважав, що ця традиція була запозичена у німецьких містах, де міщани складали «свое городное войско для защиты города от неприятелей» [3, 1].

В експозиції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського нині знаходиться срібна

позолочена корогва – «значик» Ніжинського золотарського цеху. Вона була виготовлена у формі прапора з двома косицями, прикрашеними металевими підвісками, схожими на китички або дзвіночки, з овальними накладними карбованими медальйонами з обох боків. На срібному медальйоні овальної форми викарбовано церковний престол із дарохранительницею, келихом і Євангелієм. Ліворуч від престолу зображено святого з хрестом у руці, нижче – годинник і напис «Преподобный отец наш Андроник златар Александрийский». Другий напис – дата створення корогви – «1786 года месяца июня 6 числа» [4, 27]. З іншого боку знаходилось зображення євангеліста Луки біля мольберта, ліворуч – рука з терезами, під якими в'язка ключів і скринька. Уздовж вузького боку прапора, який прилягав до деревка, розміщувався напис: «Сооружен сей значик от управы сребренической нежинской за управного старшины Федора Стефанова Шнурчевского и товарищей его Петра Карсакевича, Ивана Паливоды також и гласного Иосифа Конвисарева и всею управною братиею коштом и старанем ихъ 1786 году июня 6 числа» [5, 55]. Крім того, зверху на медальйоні викарбувана царська корона та велика літера «Н», яка означає «Ніжинський» [4, 28].

Цеховий прапор Ніжинського музичського цеху був малинового кольору «на середині написан с одной стороны образ святого Георгия, а с другой – Ея Императорского Величества Государыни Екатерины Алексеевны Вторья и над оным нынешний городской герб. Около образа и вензеля подписано, за которой Императрицы и за какого цехмистра и ключника строено, и 1779 год, Сентября 20 дня. Края обшиты золотым позументом и по углам пришиты золотые кисти. На древке железная позолоченная гелебарда» [6, 483].

Ніжинський перепечайський цех мав прапор малинового кольору, з одного боку якого «написан образ святых Бориса и Глеба», з іншого – «святый Георгий, на белом коне попирающий копием змея. У 80-х рр. XVIII ст. різницький цех Ніжина мав «знамя штофное малиновое, по краям голубым штофом и золотым позументам обшито. На середині написаны образа: с одной стороны Покрова Богородицы, с другой евангелиста Луки». На малиновому тлі було зображено «топор серебряной, а топориче золотое», а на голубому – ім'я цехмістра [6, 481].

Прапор Чернігівського об'єднаного цеху кравців, кушнірів і шапкарів було виготовлено з червоного штофу, «золотым позументом обложено», посередині на блакитному штофі зображення – з одного боку – «Распятіе Христово, а по сторонам онаго Пресвятая Богородица, святый великомученик Евстафій, святый Иоанн Богослов и великомученик Прокопій», з іншого – «Пресвятая же Богородица Троицкая Ильинская Черниговская, да на одной стороне ножницы, имя цехмістра, при котором

знамя строено, и 1781 год декабря 30 дня. На деревке точеная шишка, и в оной медний крест» [6, 298]. У калачницькому цеху м. Чернігова було «знамя гродетуровое желтое», виготовлене 1 травня 1752 р. за цехмістра Ігната Буглука, й містило «на одной стороне – образ Богоявления Господня, а около его калач, булка и четыре пасхи, или куличи, на другой стороне – образ Богоматери» [6, 301–302].

За свідченням О. Шафонського, Чернігівський «цех мясницкій» мав прапор зеленого кольору, на якому з одного боку розміщувався «образ Николая Чудотворца, Іллі пророка, по середине между разрезом бык; в подножии образов подписано: 1787 месяца Марта 17 дня сооружися прапор сей цеху резницкаго за старанием пана цехмістра тогож цеху Алексея Речицкаго и підскарбія Мирона Зенченка с братією: Андрея Бочка, Василя Лопатня, Степана Молчановского, Исака Коломейченка, Степана Наболонского, Федора Семенова, Герасима Яковлева и молодшій Семена Стадника». З іншого боку – зображення Богоявлення Господнього, знизу між розрізами – баран [6, 300–301].

Калачницький цех Березного мав прапор «треугольный китайчатый темнозеленый, с железным копьём на одной стороне написано Богоявление Господне, а на другой образ Святых Жен Мироносиц; по краям кайма золотая писання и надпись: которым цехмістром и когда сооружена» та сукна «синего суконного с красною кумачною каймою; на середине нашит крест красной кумачный, белою тесьмою обложенный» [6, 385].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. ремісничі цехи мали власні печатки, які після ліквідації цехового устрою у 1902 р. були передані до Чернігівської губернської вченої архівної комісії.

Так, ніжинський міський голова І.Л. Дейкун передав до музею печатки тамтешніх ліквідованих ремісничих управ. У такий спосіб у зібранні Чернігівської архівної комісії опинилась, зокрема, кругла мідна печатка з написом «Печ[ать] Нежин[ской] Столярной Ремесл[енной] Управы» із зображенням циркуля і трикутника. На переданій до комісії печатці ковальської ремісничої управи м. Ніжина було зображено молоток і містився напис «Печ[ать] Нежин[ской] Кузнецкой Управы». Печатка Ніжинської гончарної ремісничої управи містила зображення гончарного виробу – глечика. Крім того, комісія отримала печатку «Нежин[ской] Портняжеской Управы» із зображенням праски і ножиць [7, 32–33].

Емблема із зображенням знаряддя праці мала назву ціха або цешка. Наприклад, емблема Ніжинського цеху музик являла собою невеличку скрипку з міді, Березнянського різницького цеху – мідну сокиру, Чернігівського ковальського цеху – мідний молоточок і т.д. [8, 96–97]. Цешка Ніжинського золотарського цеху являла собою бронзову

фігурку, схожу на дзвоник з рукояткою [5, 55]. У гончарському цеху Ніжина ціхою слугувала «свинцовая дощечка, на которой по одной стороне вылит святыи Георгий на коне, на другой вырезаны: кувшин, горшок и печной изразец» [6, 483]. За цешку у калачницьких цехах Ніжина і Березного правив мідний хрест [6, 385, 482]. У Чернігівському перепечайському цеху за цешку для скликання ремісників у цеху правила дерев'яна дощечка «с изображением образов Успения Богородицы и Распятія Христова, а внизу написан гроб, 1782 год и имя цехмістра Евдокима Мороговского и подскарбія Федора Антоненка» [6, 302]. У Борзенському ткацькому цеху роль цешки виконував «деревянный маленький челнок, выкрашенный красною краскою», у кравецькому – дерев'яна трикутна дощечка із зображенням з одного боку св. Миколи Чудотворця, а з іншого – «аршина, швайки, ножниц и утюга» [6, 423]. Чернігівський ткацький цех мав дві цешки: одну у вигляді мідної дощечки «с изображением Распятія, Богоматери и Иоанна Богослова», а іншу у вигляді дерев'яного ткацького човника [6, 299]. Ціха зазвичай знаходилася у цехмістра і використовувалась для скликання ремісників до цехового дому. О. Шафонський звернув увагу на факт існування двох цешок – одна являла собою зменшену копію знаряддя праці й слугувала сигналом до скликання цехової сходки, а інша мала вигляд маленького мідного або дерев'яного хреста, виконувала ритуальну функцію і сигналізувала про потребу з'явитись на похорон [6, 296]. Шляхом передачі майстрами із рук у руки цешки, членів цеху повідомляли про необхідність прийти на збори. Затримання і несвоєчасна передача ціхи суворо каралась штрафом.

Кожний ремісничий цех мав дерев'яні ноші, які використовувались при похованні, – так звані мари. На мари становили труну померлого, а над нею встановлювали покліт (круглу дерев'яну решітку) і накривали сукном [3, 1–2]. Покривало відіграло значну роль у поховальній обрядовості й вирізнялося особливою вишуканістю. Зазвичай, у центрі вишивали великий хрест (Голгофа), ім'я цехмістра та рік створення, по краях прикрашали галуном, бахромою.

Покривало Конотопського різницького і калачницького цеху було виготовлене з «сукна красного, с вырезками, придающими ему крестообразную форму». У центральній частині було розміщено текст: «Сіе сукно сооружено 1778 года месяца іюля 15 дня. Цеху рязацкого, и калачницкого, в городе Канотопе за цехмістра Феодора Корноуха, ключника Семена Резника, старшого брата Якова Булиски со всею братією» [9, № 86].

Поховальне покривало перепечайського цеху Чернігова було синього кольору з нашитим хрестом, під яким містився напис «1759 год Марта 12 числа и

імя цехмістра Деніса Лампія и подскарбія Савки Мовчана [6, 302]. Багатством декору і вишуканістю відзначалось сукно Чернігівського кравецького цеху, що збереглося у зібранні Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського [10, 49–50]. Воно являло собою покривало синього кольору «с нашитим на середині золотий парчи крестом, срібляним кружевом обложеном; края его обшиты в два ряда каймою голевою разного цвета, а третій ряд зеленою китайкою; на самом крае пришита вокруг золотая бахрама» [6, 298]. На ньому було розміщено напис: «Це сукно старанням цеху кравецького чернігівського за цехмістра Івана Лазаревського за порадою всієї братії зроблене ... Блажени яж вибраний прийняв еси їх гді у вічні селища» [10, 49–50].

У Ніжинського цеху музик у XVIII ст. було поховальне покривало зеленого кольору «с нашитим крестом зеленого плісу, узеньким позументиком обложеном; на краю малиновая шелковая бахрама» [6, 483]. Сукно Ніжинського різницького цеху було виготовлене з тканини червоного кольору «с штофними жєлтими полами, золотим позументом обложеном, и на средине крест того же штофу» [6, 481]. Використання мар і прапорів під час похоронної процесії було звичним явищем. Якщо помирав «почетный майстер», усі міські ремісничі корпорації брали участь у процесії – виносили мари й цехові прапори, утворюючи великий кортеж. Заможні люди могли замовити такі почесті, сплативши кошти на користь цеху [3, 2].

Отже, атрибути ремісничих цехів Північного Лівобережжя другої половини XVII – XVIII ст. вирізнялись вишуканістю і розмаїттям декору, який виконував не лише естетичну роль, але й засвідчував специфіку ремісничих спеціальностей регіону.

Посилання

1. Балущок В.Г. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників / В.Г. Балущок. – К.: Наукова думка, 1993. – 117 с.
2. Реліквія рибальського цеху // Літературна Україна. – 1970. – № 47 (2744). – 16 червня. – С. 4.
3. Ковалевский А. Цехи в г. Чернигове в конце прошлого столетия / А. Ковалевский // Черниговские губернские ведомости. – 1896. – № 726. – Часть неофициальная. – 2 марта. – С. 1–2.
4. Петренко М.З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. / М.З. Петренко. – К.: Наукова думка, 1970. – 208 с.
5. Спаський І.Г. Дукачі і дукачі України: історико-нумізматичне дослідження / І.Г. Спаський. – К.: Наукова думка, 1970. – 168 с.
6. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание / А. Шафонский. – К.: Университетская типография, 1851. – 697 с.
7. Журнали засіданій Черниговской губернской архивной комиссии // Труды Черниговской губернской архивной комиссии (1900–1902). – Чернигов, 1902. – Отд. 1. – С. 1–46.
8. Пляшко Л. А. Подорож до міста XVIII століття / Л. А. Пляшко. – К.: Наукова думка, 1980. – 152 с.
9. Каталог выставки XIV Археологического съезда в

г. Чернигове / [под редакцией П.М. Добровольского]. – Чернигов: Типография Губернского правления, 1908. – 556 с.

10. Зайченко В. Цехові сукна у збірці Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського / В. Зайченко // Скарбниці української культури. – Чернігів, 2007–2008. – Вип. 10. – С. 48–52.

Щєрбіна С.В. Атрибути ремесленных цехов Северного Левобережья второй половины XVII – XVIII вв.

В статтє проанализирована символика и функции клейнодов ремесленных корпораций на территории Северного Левобережья во второй половине XVII – XVIII вв.

Ключевые слова: Северное Левобережье, ремесло, цех, атрибут.

Shcherbyna S.V. Guilds attributes of the North Left-Bank Ukraine in the XVII – XVIII centuries

The paper explores the symbolism and functions of handicraft corporations' kleynods on the territory of the North Left Bank Ukraine in the second half of the XVII - XVIII centuries.

Key words: North Left-Bank Ukraine, trade, guild, attribute.

19.03.2014 р.

УДК 314.14 (477.53) «165/17»

А.В. Попружна

«ПРИ ВЕЛИКІЙ ПУБЛІЦІ І ЦЕРЕМОНІЯХ»: ПОХОВАННЯ КОЗАЦЬКИХ ГЕТЬМАНІВ В КОНТЕКСТІ ПОХОВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII СТ.

У статті розглядаються особливості жалобних церемоній, які супроводжували поховання козацьких гетьманів, в контексті поховальної культури представників соціальної еліти XVII–XVIII ст.

Ключові слова: поховальна культура, жалобна церемонія, гетьман, козацька старшина.

Самобутня поховальна культура козацької старшини Лівобережної України сформувалася в другій половині XVII–XVIII ст. Описи жалобних церемоній, які супроводжували поховання гетьманів, дозволяють виявити цілий комплекс традиційних елементів, вироблених представниками соціальної еліти під час «зустрічі зі смертю».

Поховальна культура загалом охоплює уявлення про смерть, «стереотипи поведінкових реакцій при зустрічі з нею» [21], підготовку до неї та забезпечення увічнення пам'яті ще за життя, форми поводження з померлими, офіційну процедуру поховань, релігійні практики, прояв скорботи близькими та іншими членами соціуму, організацію і утримання місць захоронення.

У науковій літературі відсутнє комплексне дослідження поховальної культури, зокрема, жалобних церемоній, які супроводжували поховання козацьких гетьманів. Виняток становлять хіба що